

PRACE NAUKOWE

Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

RESEARCH PAPERS

of Wrocław University of Economics

239

Usługi społeczne wobec rodziny

pod redakcją

Adama Kubowa

Joanny Szczepaniak

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
Wrocław 2011

Recenzenci: Katarzyna Zamorska, Józef Zarzeczny

Redaktor Wydawnictwa: Dorota Pitulec

Redakcja techniczna i korekta: Barbara Łopusiewicz

Łamanie: Beata Mazur

Projekt okładki: Beata Dębska

Publikacja dofinansowana przez Polskie Towarzystwo Polityki Społecznej

Publikacja jest dostępna na stronie www.ibuk.pl

Streszczenia opublikowanych artykułów są dostępne w międzynarodowej bazie danych The Central European Journal of Social Sciences and Humanities <http://cejsh.icm.edu.pl> oraz w The Central and Eastern European Online Library www.ceeol.com a także w adnotowanej bibliografii zagadnień ekonomicznych BazEkon http://kangur.uek.krakow.pl/bazy_ae/bazekon/nowy/index.php

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania znajdują się na stronie internetowej Wydawnictwa www.wydawnictwo.ue.wroc.pl

Kopiowanie i powielanie w jakiegokolwiek formie wymaga pisemnej zgody Wydawcy

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wrocław 2011

ISSN 1899-3192

ISBN 978-83-7695-244-4

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

Druk: Drukarnia TOTEM

Spis treści

Wstęp.....	9
------------	---

Część 1. O roli usług społecznych wobec rodziny – rozważania teoretyczne i koncepcyjne w kontekście wybranych problemów społeczno-ekonomicznych

---

Sławomir Maciejewski , Dobro rodziny a konstytucyjne zadania państwa.....	13
Maria Gagacka , Aktywna polityka społeczna i ekonomia społeczna jako instrumenty wsparcia rodzin.....	24
Adam Kubów , Usługi społeczne w gospodarce rynkowej.....	41
Joanna Szczepaniak , Miejsce usług społecznych w polityce społecznej wobec rodziny – uwarunkowania i dylematy rozwoju.....	56
Dariusz Szrejder , Animacyjna funkcja usług społecznych na rzecz rodziny..	73
Marta Makuch , Usługi społeczne a problemy rynku pracy w XXI wieku. Polska na tle polityki Unii Europejskiej.....	80
Stanisław Kamiński , Usługi społeczne a ich odbiorcy.....	93

Część 2. Usługi społeczne w lokalnej polityce społecznej – diagnoza i przykłady

---

Beata Ziębińska , Wsparcie rodzin przez ośrodki pomocy społecznej. Analiza statystyk z lat 2001-2010.....	105
Jacek Pluta , Usługi społeczne i praca socjalna a praktyka funkcjonowania ośrodka pomocy społecznej.....	120
Emilia Nassalska , Wsparcie społeczne dla ubogich kobiet.....	130
Andrzej Gołębiowski , Lokalny system wsparcia dla rodzin dotkniętych chorobą alkoholową.....	141
Renata Maciejewska , Sytuacja życiowa oraz formy pomocy bezdomnym kobietom na Lubelszczyźnie.....	150

Część 3. Usługi społeczne w kontekście wybranych problemów dzieci i ich rodzin

---

Dorota Moroń , Zmiany w zakresie instytucjonalnej opieki nad dziećmi do lat trzech w Polsce.....	165
Aleksandra Gromelska , Realizacja świadczeń w zakresie leczenia uzdrowiskowego dzieci w Polsce (ze szczególnym uwzględnieniem województwa dolnośląskiego).....	177

Maja Piotrowska , Jak pomóc dziecku w obliczu rozwodu rodziców? Poradnictwo i mediacje dla rozwodzących się rodziców.....	188
Krystyna Skurjat , Dialog pozorny jako zagrożenie porozumienia w rodzinie	201
Marzena Sendyk , Praca z rodzinami dzieci umieszczonych w pieczy zastępczej.....	214
Katarzyna Milek , Zabawa w profilaktyce i eliminowaniu problemów emocjonalnych dziecka i wspierania rodziny	224
Małgorzata Wróbel , Wpływ warunków mieszkaniowych na dzietność w miastach 100-tysięcznych i większych w Polsce w latach 1998-2008.....	234

Część 4. Usługi społeczne wobec osób niesamodzielnych i starszych – stan i postulowane rozwiązania

---

Mateusz Błaszczyk , Usługi opiekuńcze i społeczne jako wsparcie rodzin osób niesamodzielnych.....	253
Izabela Buchowicz , Uczniowie ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w polskim systemie edukacji.....	268
Agnieszka Makarewicz-Marcinkiewicz , Edukacja podstawowa dziecka niepełnosprawnego w polskim systemie oświaty	277
Bożena Kołaczek , Usługi edukacyjne i opiekuńcze dla dzieci niepełnosprawnych.....	286
Olga Kowalczyk , Usługi pomocy osobistej jako wsparcie rodzin z osobami niepełnosprawnymi.....	298
Krystyna Gilga , Usługi społeczne na rzecz studentów niepełnosprawnych ...	304
Ewa Janion , Przeciwdziałanie zjawiskom wykluczenia społecznego i braku aktywności zawodowej rodziców dzieci niepełnosprawnych. Usługi Akademickiego Klubu Integracji Społecznej w Zielonej Górze.....	313
Jolanta Lipińska-Lokś , Działania Stowarzyszenia Pomocy Osobom Autystycznym „Dalej Razem” jako przykład inicjatywy społecznej na rzecz osób z autyzmem i ich rodzin zagrożonych wykluczeniem społecznym ...	323
Stella Grotowska , Stary człowiek i jego rodzina w niestabilnych czasach. Uwagi na marginesie rozważań o usługach społecznych wobec rodziny	332
Łukasz Jurek , Usługi społeczne wobec rodzin z niesamodzielnym seniorem	341
Maria Łuszczynska , Usługi społeczne dla rodziny seniorskiej – stan obecny i perspektywy rozwojowe	352

Summaries

Part 1. On the role of social services towards family – theoretical and creative discussions in the context of selected socio-economic problems

---

Sławomir Maciejewski , The good of the family and the constitutional tasks of the state.....	23
Maria Gagacka , Active social policy and social economy as forms of support of families.....	40
Adam Kubów , Social services in market economy.....	55
Joanna Szczepaniak , Place of social services in social policy to family – conditions and dilemmas of development.....	72
Dariusz Szrejder , Animation function of social services for families.....	79
Marta Makuch , Social services vs. challenges and problems of labour market in the XXI st century. Poland compared to the policy of the European Union.....	92
Stanisław Kamiński , Social services and their recipients.....	101

Part 2. Social services in the local social policy – diagnosis and examples

---

Beata Ziębińska , Assistance provided to families by public assistance centres. An analysis of statistics for the years 2001-2010.....	119
Jacek Pluta , Social services and social work vs. welfare center practical functioning.....	129
Emilia Nassalska , Social support for poor women.....	140
Andrzej Gołębiowski , System of local support for families affected by alcoholism.....	149
Renata Maciejewska , Life situation and forms of assistance to homeless women in Lubelski region.....	161

Part 3. Social services in the context of selected problems of children and their families

---

Dorota Moroń , Changes in institutional care for a child up to three years in Poland.....	176
Aleksandra Gromelska , Implementation of services within the scope of health resort treatment of children in Poland (with a special focus of Lower Silesia voivodeship).....	187
Maja Piotrowska , How to help a child in the face of their parents divorce? Counselling and mediation for divorcing parents.....	200
Krystyna Skurjat , Illusory dialogue as a threat of agreement in the family...	213

Marzena Sendyk , Work with families of children placed in foster and residential care.....	223
Katarzyna Milek , Play in the prevention and elimination of emotional problems of the child and family support	233
Małgorzata Wróbel , Influence of housing on total fertility rate in Polish cities of 100 thousand and more inhabitants classified according to the regions in the years 1998-2008.....	250

Part 4. Social services towards dependent and elderly persons – state and postulated solutions

---

Mateusz Błaszczyk , Social care services as a family caregivers support.....	267
Izabela Buchowicz , Pupils with special educational needs in the Polish educational system.....	276
Agnieszka Makarewicz-Marcinkiewicz , Primary education of a disabled child in the Polish educational system.....	285
Bożena Kołaczek , Attendance and education services for disabled children..	297
Olga Kowalczyk , Personal assistance services as a support for families with the disabled	303
Krystyna Gilga , Social services for disabled students	312
Ewa Janion , Counteraction to the phenomena of social exclusion and the absence of the vocational activities among parents with disabled children. The offer of The Academic Integration Club in Zielona Góra	322
Jolanta Lipińska-Lokś , Actions of the autistic people help association "Together forward" as an example of social initiatives for people at risk of social exclusion and their families.....	331
Stella Grotowska , Older man and his family in turbulent times. Remarks on the margin of the discussion about social services	340
Łukasz Jurek , Social services towards families with dependent elderly	351
Maria Łuszczynska , Social services for elderly families – <i>status quo</i> and perspectives.....	362

Marzena Sendyk

Uniwersytet Zielonogórski

PRACA Z RODZINAMI DZIECI UMIESZCZONYCH W PIECZY ZASTĘPCZEJ

Streszczenie: Współczesny system pomocy dziecku i rodzinie ma być nastawiony przede wszystkim na pomoc w rozwiązywaniu życiowych problemów rodziny, tak by nie zaistniały okoliczności zmuszające do umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej. Niestety, czasem takie rozwiązanie staje się koniecznością. Wówczas dobro dziecka wymaga właściwego zorganizowania współpracy z jego rodziną i podjęcia wysiłków zmierzających do odbudowania naturalnych więzi i normalizacji życia rodzinnego, aby przynajmniej w niektórych przypadkach doprowadzić do jego powrotu do rodziny. Skuteczna współpraca to realizacja działań z zaangażowaniem wszystkich podmiotów, zgodnie z określonymi zasadami i z wykorzystaniem zróżnicowanych jej form.

Słowa kluczowe: wsparcie rodziny, praca z rodziną wychowanka, reintegracja, więź rodzinna.

1. Wstęp

Reforma systemu opieki, zapoczątkowana w 1999 r. i związana z przejęciem wielu zadań przez system pomocy społecznej, stworzyła szanse na rozwinięcie działań związanych z pomocą rodzinom dzieci umieszczonych poza domem w formach opieki zastępczej. Wcześniej bowiem prowadzenie pracy środowiskowej ukierunkowanej na powrót dziecka do rodziny było praktycznie niemożliwe do zrealizowania, choćby ze względu na usytuowanie tych form (placówek opiekuńczo-wychowawczych i rodzin zastępczych) w systemie edukacji, który skoncentrowany jest na dzieciach, a nie na ich rodzinach¹. W jego ramach nie wypracowano więc żadnych mechanizmów współpracy z rodzicami, a tylko ona daje szansę na powrót dziecka do domu. Dopiero przyjęte ponad 10 lat temu nowe regulacje prawne umożliwiły zmianę podejścia do opieki nad dzieckiem i pomocy rodzinie. Aktualnie obowiązujące przepisy, także ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 r.², nie regulują jednak w sposób szczegółowy wielu kwestii związanych ze wspieraniem rodziny

---

¹ M. Andrzejewski, *Prawne aspekty reformy opieki nad rodziną i dzieckiem*, [w:] Z.W. Stelmaszuk (red.), *Zmiany w systemie opieki nad dziećmi i młodzieżą. Perspektywa europejska*, „Śląsk” Sp. z o.o., Katowice 2001, s. 16-17.

² Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, DzU 2004, nr 64, poz. 593.

i z opieką zastępczą. Konieczne stało się zatem opracowanie odrębnego aktu prawodawczego obejmującego całość problematyki – jest nim ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej³, która będzie obowiązywać od 1 stycznia 2012 r.

2. Hierarchizacja działań podejmowanych wobec rodziny

W preambule do ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej podkreślono, że powstała ona „dla dobra dzieci, które potrzebują szczególnej ochrony i pomocy ze strony dorosłych [...], dla dobra rodziny, która jest podstawową komórką społeczeństwa [...] i w przekonaniu, że skuteczna pomoc dla rodziny przeżywającej trudności w opiece nad dziećmi i wychowywaniu dzieci oraz skuteczna ochrona dzieci i pomoc dla nich może być osiągnięta przez współpracę wszystkich osób, instytucji i organizacji pracujących z dziećmi i rodzicami”.

Rodzina przeżywająca trudności w wypełnianiu swoich funkcji opiekuńczo-wychowawczych ma więc przede wszystkim prawo do uzyskania wsparcia. Realizowane jest ono przez różne instytucje i podmioty działające na rzecz dziecka i rodziny (także przez nowo powołanych asystentów rodziny) w formie: konsultacji i poradnictwa specjalistycznego, terapii, mediacji, usług opiekuńczych i specjalistycznych, pomocy prawnej, organizowania grup wsparcia, a także udzielania pomocy poprzez objęcie dziecka opieką i wychowaniem w placówce wsparcia dziennego⁴. Należy przy tym uwzględnić, iż najczęściej rodziny potrzebują kompleksowej i intensywnej pomocy: materialnej, psychologicznej, edukacyjnej, prawnej, medycznej. Wynika to ze złożoności problemów rodziny i wielości sytuacji, które prowadzą do jej dezintegracji. Rodziny przeżywają trudności w funkcjonowaniu praktycznie w każdej sferze życia, a dzieci doznają zaniedbań w zakresie zaspokajania potrzeb biologicznych i psychicznych, a zdarza się, że również przemocy ze strony rodziców.

Stan postępującej destrukcji funkcji rodziny jest dość dobrze znany lokalnym służbom socjalnym, jednak bywa, że zachowują się one biernie wobec tych sytuacji i reagują w zasadzie wyłącznie na niedostateczną realizację funkcji ekonomicznej⁵. Jeżeli więc działania pomocowe zostaną podjęte zbyt późno, są nieadekwatne lub z innych powodów nie przynoszą pożądanych efektów, konieczne staje się czasowe umieszczenie dziecka poza jego naturalnym środowiskiem – w rodzinnych formach opieki, a jeśli to niemożliwe, w formach instytucjonalnych.

Kolejność podejmowanych interwencji wynika z przyjętych strategii działania wobec rodziców, którzy nie wypełniają obowiązków opiekuńczych wobec dzieci. Sprowadzają się one do kilku dyrektyw:

---

³ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, DzU 2011, nr 149, poz. 887.

⁴ Tamże, art. 8, pkt 2, art. 10, pkt 3.

⁵ Za: G. Gajewska, *Rodzinną opieką zastępczą z perspektywy województwa lubuskiego*, Urząd Marszałkowski w Zielonej Górze, Zielona Góra 2009, s. 53.

1. Z zasady poszanowania autonomii rodziny wynika, iż bez koniecznej potrzeby nie należy ingerować w jej życie.

2. Jeżeli ingerencja jest konieczna, należy rozpocząć od próby ochrony dobra dziecka poprzez udzielenie wsparcia całej rodzinie (z uszanowaniem zasady prymatu rodziców w wychowaniu dzieci).

3. W sytuacji konieczności umieszczenia dziecka poza rodziną należy podjąć działania umożliwiające dziecku powrót do rodziców.

4. Jeżeli postawa rodziców konsekwentnie uniemożliwia powrót dziecka do rodziny, można je powierzyć opiece o charakterze trwałym (zgodnie z zasadą dobra dziecka, która wyprzedza zasadę autonomii rodziny i zasadę prymatu rodziców w wychowaniu dzieci)⁶.

Takie działania są zgodne z tendencjami w opiece w krajach Unii Europejskiej, w których jednym z najważniejszych priorytetów opieki zastępczej jest jak najszybsze przywrócenie dziecka rodzinie naturalnej, a opiekunowie w rodzinnych formach postrzegani są nie tyle jako „zastępczy rodzice”, ile jako osoby mające uzupełniać obowiązki rodziców. Także w Polsce odchodzi się od zdejmowania odpowiedzialności za dziecko z rodziców biologicznych na rzecz większego zaangażowania ich w sprawy dziecka i uświadomienia, że zobowiązania wobec dziecka mają charakter trwały⁷. Ten schemat oddziaływania odnajdujemy więc zarówno w dokumentach międzynarodowych, jak i w polskich przepisach prawa.

3. Reintegracja jako cel pracy z rodziną

Ponieważ pobyt dziecka poza rodziną, przynajmniej w niektórych przypadkach, uznaje się za przejściowy, musi się on wiązać z podjęciem intensywnych działań skierowanych na poprawę położenia jego rodziców. W każdej formie opieki zastępczej, niezależnie od pełnienia funkcji opiekuńczo-wychowawczych wobec dziecka, konieczne staje się więc realizowanie zadań o charakterze reintegracyjnym. Wymaga to uwzględnienia dziecka i rodziców jako indywidualnych jednostek, rodziny ujmowanej jako system oraz środowiska jej życia.

Wspomnianą reintegrację można ujmować w sposób tradycyjny lub współczesny. Tradycyjnie ujmowana praktyka reintegracyjna oparta była na założeniu, „że dzieci umieszczone poza domem powinny wrócić do rodziny naturalnej, albo też, jeżeli jest to niemożliwe, jak najszybciej zostać umieszczone w innej rodzinie”⁸. Stosowano więc orientację „albo – albo”, co niekiedy sprzyjało podejmowaniu nie-

⁶ M. Andrzejewski, wyd. cyt., s. 23-24.

⁷ A. Kwak, *Zmiany założeń opieki zastępczej – zwrot w kierunku rodziny*, [w:] A. Kwak (red.), *Z opieki zastępczej w dorosłe życie. Założenia a rzeczywistość*, Fundacja Instytutu Spraw Publicznych, Warszawa 2006, s. 35.

⁸ A.N. Maluccio, R. Warsh, B.A. Pine, *Założenia i praktyka reintegracji rodziny*, [w:] Z. Stelmazuk (red.), *Współczesne kierunki w opiece nad dzieckiem*, Wydawnictwo Akademickie „Zak”, Warszawa 1999, s. 199.

właściwych decyzji, jak np. pochopne pozbawianie praw rodzicielskich w przypadkach, w których, mimo że rodzina nie była zdolna do zapewnienia dziecku stałej opieki, istniały racje na rzecz kontynuowania więzi między rodzicami a dziećmi. Orientację tę należy jednak uznać za uproszczoną i w związku z tym uwzględnić podejście elastyczne, dynamiczne i zindywidualizowane. W tym ujęciu reintegracja „stanowi planowy proces nawiązywania więzi między dziećmi umieszczonymi w systemie opieki a ich rodzinami poprzez pomoc świadczoną dzieciom, ich rodzinom i rodzinom zastępczym, jak również innym zaangażowanym osobom lub służbom. [...] Zasada reintegracji odnosi się więc do charakteru więzi rodzinnych, a nie miejsca zamieszkania dziecka”⁹. Ta poszerzona perspektywa podkreśla konieczność podtrzymywania istniejących lub odbudowywania utraconych więzi i uświadamia, że rodziny niemogące żyć wspólnie, mogą utrzymywać satysfakcjonujące relacje rodzinne.

Stymulowanie więzi między rodzicami a dziećmi jest zatem jak najbardziej pożądane nie tylko wówczas, gdy istnieją realne szanse na powrót dziecka do rodziny, ale także z innych względów. W pieczy zastępczej umieszczane są dzieci w różnym wieku, zarówno te najmłodsze, tuż po urodzeniu, jak i kilku- czy kilkunastoletnie. Większość dzieci przebywała więc w swoim domu rodzinnym przez krótszy lub dłuższy czas. Był to czas, w którym tworzyła się więź z rodzicami, nawet tymi zaniedbującymi. Zaniedbywanie bowiem nie zmienia faktu, że dzieci przywiązały się do swoich rodziców. Prawdopodobnie nie jest to bezpieczny model przywiązania, jednak ono istnieje¹⁰. Umieszczając dziecko w pieczy zastępczej, należy więc brać pod uwagę ten istotny fakt i w związku z tym umożliwić mu stosownie do sytuacji optymalny poziom kontaktów. Więzy z rodzicami mają ogromne znaczenie dla rozwoju emocjonalnego i społecznego człowieka i w związku z tym dla jego funkcjonowania we wszystkich kręgach społecznych (zarówno aktualnie, jak i w przyszłości). Wyniki badań przytaczane przez Z.W. Stelmaszuk¹¹ potwierdzają, że dzieci odseparowane od rodziny, które zachowały pozytywne relacje z rodzicami, funkcjonują znacznie lepiej niż ich rówieśnicy całkowicie od rodziny emocjonalnie „oderwani”.

Niestety, wyniki badań¹² wśród dzieci z rodzin zastępczych wskazują, że więź pomiędzy dziećmi a ich naturalnymi rodzicami jest zazwyczaj niezadowolająca. Aż 52% badanych dzieci z powiatu żagańskiego i zielonogórskiego pozostaje w słabej

⁹ Tamże, s. 200.

¹⁰ T. Polkowski, S. Borowiec, M. Leśniewska, *Praca z rodziną dziecka umieszczonego w instytucji opiekuńczej*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2007, nr 7, s. 16.

¹¹ Z.W. Stelmaszuk, *Dziecko w rodzinie zastępczej*, [w:] E. Milewska, A. Szymanowska (red.), *Rodzice i dzieci – psychologiczny obraz sytuacji problemowych*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, Warszawa 2000, s. 105.

¹² Badania empiryczne zrealizowano w ramach pracy licencjackiej napisanej pod kierunkiem dr M. Sendyk: K. Felińska, *Poczucie więzi emocjonalnej dzieci z rodzicami naturalnymi i zastępczymi*, Zielona Góra 2009.

więzi z matką, a 73% w słabej więzi z ojcem. Natomiast 36% badanych dzieci łączy silna więź z matką i zaledwie 6,1% dzieci – silna więź z ojcem. Szczególnie słabo zatem nasiloną jest więź z ojcem biologicznym, z którym 45% badanych w ogóle się nie spotyka (25% deklaruje także brak spotkań z matką). Ponadto dzieci wyrażają tęsknotę za swoimi rodzicami (przede wszystkim za matką) i chęć spotkań z nimi, ale jednocześnie większość raczej nie pragnie powrotu do domu rodzinnego. Bardzo rzadko rozmawiają z matką (a z ojcem prawie nigdy) o swoich problemach, dość rzadko też mają poczucie, że rodzice interesują się nimi i pamiętają o nich, np. w dniu imienin czy urodzin (matki jednak czynią to częściej niż ojcowie). Jednocześnie połowa dzieci martwi się, gdy ich rodzice mają kłopoty.

Wyniki tych badań wskazują przede wszystkim na potrzebę „uzdrowienia” relacji emocjonalnych między dziećmi a rodzicami. Zadanie to należy uznać za priorytetowe, gdyż związek emocjonalny z dzieckiem odgrywa ważną rolę w podejmowaniu przez rodziców próby zmiany dotychczasowego stylu życia. Jednocześnie konieczne jest dostrzeganie wszelkich pozytywnych zmian i wspieranie rodziców w dalszych działaniach, tak aby odgrywali istotną rolę w życiu swojego dziecka, nawet wówczas, gdy pełna reintegracja nie będzie możliwa.

Gotowość do reintegracji to, zdaniem J. Basiagi i S. Badory¹³, „nie tylko stan emocjonalny (chęć odzyskania dziecka), ale także zmiana patologicznych zachowań (np. zaprzestanie picia alkoholu), poprawienie warunków bytowych (np. podjęcie pracy), poddanie się terapii. Podstawą tych zmian jest psychiczna gotowość do życia w odmienny sposób, a jej warunkiem – gotowość do przyjęcia pomocy i współdziałania z instytucjami, które tę pomoc oferują”. Wyniki badań przeprowadzonych przez wspomnianych autorów¹⁴ w rodzinach zastępczych o charakterze pogotowia rodzinnego dowodzą, że pewna grupa rodziców wykazuje dużą gotowość lub przynajmniej chęci do reintegracji rodziny, większość jednak tej podstawowej gotowości nie przejawia. Postawy rodziców są w tym zakresie dość zróżnicowane – od całkowitego odtrącenia dziecka i związanej z nim odpowiedzialności do obiektywnych trudności, których rodzice nie są w stanie przezwyciężyć.

4. Podmioty współpracy

Konieczność podjęcia oddziaływań w miejscu zamieszkania rodziców wychowanków traktowana jako jeden z najważniejszych standardów opieki i wychowania dziecka, nakłada na placówki oraz rodziny zastępcze obowiązek podejmowania działań na rzecz powrotu dziecka do swojego środowiska i życiowej samorealizacji w nim, m.in. poprzez współpracę z:

a) powiatowymi centrami pomocy rodzinie i ośrodkami pomocy społecznej właściwymi ze względu na miejsce zamieszkania lub pobytu rodziców wychowanków,

¹³ J. Basiaga, S. Badora, *Gotowość rodziców do reintegracji z dziećmi umieszczonymi w pogotowiu rodzinnym*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2010, nr 10, s. 13.

¹⁴ Tamże, s. 20.

- b) ośrodkami adopcyjno-opiekuńczymi prowadzącymi poradnictwo i terapię dla rodziców wychowanków,
- c) szkołami, do których uczęszczali wychowankowie przed umieszczeniem ich w placówce i do których uczęszczają, przebywając w niej,
- d) sądami rodzinnymi, które wydały orzeczenia dotyczące wychowanków,
- e) kuratorami sądowymi,
- f) działającymi w środowisku rodziców wychowanków organizacjami zajmującymi się statutowo pomocą rodzinom,
- g) właściwymi ze względu na miejsce zamieszkania i deklarowaną przynależność wyznaniową rodziców oraz siedzibę placówki parafiami Kościoła katolickiego i jednostkami organizacyjnymi innych kościołów i związków wyznaniowych¹⁵.

Ważne jest, aby współpraca obejmowała wszystkie instytucje i osoby związane z organizacją i realizacją zadań w zakresie pomocy rodzinie. Także sami rodzice działają jako aktywni partnerzy profesjonalistów. Ponieważ dziecko umieszczone poza rodziną uważane jest za „efekt” lub też „symptom” dysfunkcyjnego środowiska rodzinnego, przy projektowaniu efektywnego sposobu pomocy włączenie całej rodziny w proces opieki staje się koniecznością¹⁶. Uznaje się, iż rodzice są w stanie ocenić i ustalić priorytety swoich potrzeb oraz szukać formalnych i nieformalnych źródeł wsparcia. Nie pozostają więc biernymi klientami systemu pomocy, lecz aktywnie współdziałają na rzecz dobra dziecka. Tym samym podkreśla się konieczność podmiotowego traktowania rodziców i koncentracji na mocnych, a nie słabych stronach rodziny¹⁷.

W procesie uzdrawiania sytuacji rodzinnej uczestniczą także dzieci, które są na bieżąco informowane o działaniach podejmowanych wobec rodziców czy też zachęcane do korespondencji z nimi i przekazywania dowodów pamięci, np. w Dniu Matki, Ojca. Ponadto powinny wiedzieć, że mogą także pomóc, np. chodząc regularnie do szkoły.

5. Możliwości i bariery współpracy z rodzicami

Stymulowanie więzi rodzinnych i pomoc rodzicom dzieci umieszczonych w pieczy zastępczej w wydzwignięciu się z kryzysu wymaga przede wszystkim zdobycia zaufania członków rodziny, przełamania bariery niechęci z ich strony oraz towarzyszącego rodzicom poczucia winy i wstydu. Współpracę z rodzicami warto rozpocząć najwcześniej, jak to możliwe, kiedy przeżywają jeszcze silne emocje związane

¹⁵ M. Andrzejewski, wyd. cyt., s. 31.

¹⁶ W. Hellinckx, *Opieka instytucjonalna i jej alternatywy w krajach Unii Europejskiej*, [w:] Z.W. Stelmaszuk (red.), *Współczesne kierunki w opiece nad dzieckiem*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1999, s. 122.

¹⁷ H. Agathanos-Georgopoulou, *Programy wspierania rodziny*, [w:] Z.W. Stelmaszuk (red.), *Zmiany w systemie opieki nad dziećmi i młodzieżą. Perspektywa europejska*, „Śląsk” Sp. z o.o., Katowice 2001, s. 157.

z umieszczeniem dziecka poza domem, ich motywacja do zmiany postępowania jest wtedy zazwyczaj bardzo silna i w związku z tym są w stanie zrobić wiele, aby dziecko odzyskać. Z czasem rodzice, przynajmniej niektórzy, mogą się przyzwyczaić do tej sytuacji, uznać ją za normalną, czy wręcz wygodną, i nie zabiegać z taką determinacją o powrót dziecka do domu. Praca psychopedagogiczna musi zatem zmierzać do mobilizowania rodziców do zmiany stylu życia i wyzwoleń poczucia gotowości do przezwyciężenia trudności, które doprowadziły do separacji dziecka. W wywołaniu chęci zmiany dużą rolę odgrywają wspomniane wcześniej więzi rodzinne, zwłaszcza na płaszczyźnie emocjonalnej. Istnieje wiele możliwych form pracy i współpracy z rodzicami dzieci umieszczonych w placówkach opiekuńczo-wychowawczych. Wśród tych form można wyróżnić:

- spisanie kontraktu socjalnego, w którym rodzice (także opiekun) podejmują się określonych zobowiązań,
- wykonanie genogramu i ekomapy w celu poszukiwania innych członków rodziny mogących dać dziecku i rodzinie wsparcie,
- organizowanie na terenie placówki grup wsparcia dla rodziców,
- udzielanie porad dotyczących spraw socjalno-bytowych, urzędowo-administracyjnych, a także z zakresu wybranych przepisów prawnych,
- organizowanie zajęć psychoedukacyjnych, nastawionych na rozwijanie umiejętności związanych z rolą rodzica,
- zapraszanie rodziców do placówki na uroczystości i imprezy różnego typu, połączone z wystawami prac dzieci, występami oraz informowanie o wszelkich sukcesach i osiągnięciach dzieci, dzięki czemu rodzice mogą zmienić swój emocjonalny stosunek do nich,
- angażowanie rodziców we współpracę ze szkołą,
- angażowanie rodziców w proces leczenia dziecka, zwłaszcza długotrwałego, szpitalnego,
- wizyty w rodzinnych domach wychowanków dla lepszego poznania warunków życia i sytuacji w rodzinie,
- nawiązanie kontaktu z innymi członkami rodziny, np. z dziadkami¹⁸.

Współpraca z rodzicami bywa jednak ograniczana i utrudniana przez wiele czynników. Należą do nich m.in.: choroba lub niepełnosprawność rodziców, uzależnienia, pobyt rodziców w zakładzie karnym, miejsce zamieszkania oddalone od miejsca pobytu dziecka, wyjątkowo trudna sytuacja ekonomiczna czy też niechętny,

---

¹⁸ G. Gajewska, F. Kulpiński, *Kształtowanie właściwych stosunków między domem dziecka a rodzinami wychowanków i lokalnym środowiskiem*, [w:] Z. Dąbrowski (red.), *Węzłowe problemy opieki i wychowania w domu dziecka*, Wydawnictwo WSP, Olsztyn 1997, s. 340-341; A. Pochopień, *Pracownik socjalny w domu dziecka*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2004, nr 9, s. 49-50; T. Polkowski, S. Borowiec, M. Leśniewska, *Praca z rodziną dziecka umieszczonego w instytucji opiekuńczej*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2007, nr 7, s. 20-23; A. Wilkołek, *Dzieciństwo poza rodziną. Próba budowania więzi*, [w:] D. Kornas-Biela, *Oblicza dzieciństwa*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2001, s. 567-568.

odtrącający stosunek emocjonalny rodziców do dziecka i w związku z tym brak podstawowej gotowości do współpracy. Nie można jednak pominąć czynników związanych z osobami odpowiedzialnymi za organizację i realizację procesu opieki. Należą do nich przede wszystkim uprzedzenia pracowników wobec rodziny i współdziałania z nią, wynikające często z negatywnych wcześniejszych doświadczeń w tym zakresie. Bywa, że rodzice nie są traktowani jako partnerzy w wychowaniu dziecka. Widzi się wyłącznie ich braki i słabości, nie dostrzegając żadnego potencjału tkwiącego w rodzinie.

Coraz częściej jednak następuje zmiana mentalności i sami pracownicy instytucji opiekuńczo-wychowawczych (wychowawcy, pracownicy socjalni) podejmują trud pracy z rodzicami wychowanków. Jednym z takich przykładów jest „Trening Rodzicielski”, który powstał na podstawie systemu trzech kroków zaproponowanego przez R. i L. Eyre w książce *Jak stworzyć trwałą i szczęśliwą rodzinę. Trzypunktowy program nie tylko dla rodziców*¹⁹. Trening realizowany był np. w Domu Dziecka w Chorzowie²⁰ oraz w Domu Dziecka w Koźuchowie²¹. Jego głównym celem jest kreowanie odpowiedzialnego rodzicielstwa, a punktem wyjścia założenie, że dla trwałości i szczęścia rodziny konieczne są trzy elementy: odpowiednie przepisy, ekonomia i silne tradycje. W związku z tym wyszczególniono trzy kroki (bloki tematyczne): utworzenie czytelnego regulaminu domowego, budżet rodzinny – uczenie siebie i dzieci oszczędzania i gospodarowania pieniędzmi, tworzenie tradycji i zwyczajów rodzinnych. Są to kroki, które stawiają rodzice, aby zbudować lojalność, miłość i zagwarantować wzorce postępowania prowadzące do mocnych i trwałych związków. Udział rodziców w zajęciach jest dobrowolny, a cały program realizowany jest przez ok. 20 godzin (8-10 spotkań). Rodziny aktywnie uczestniczą w spotkaniach, a ponadto otrzymują zadania do realizacji w domu, np. opracowanie praw i obowiązków członków swojej rodziny. Program ten jest pozytywnie oceniany przez realizatorów, a także samych uczestników.

Inny przykład stanowi program pracy z rodzinami biologicznymi dzieci umieszczonych w placówkach i rodzinach zastępczych, nastawiony na eliminowanie dysfunkcji wychowawczych – „Agrafka”, który był realizowany przez Ośrodek Adopcyjno-Opiekuńczy w Koszalinie²².

Należy podkreślić, że intensywna praca z rodzicami powinna mieć ściśle określone ramy czasowe. Jeżeli się okaże, że w okresie ok. 15 miesięcy nie udało się osiągnąć zamierzonego celu, jakim jest umożliwienie dziecku powrotu do rodziny, konieczna staje się korekta planu. Celem oddziaływań stanie się wówczas zapewnienie dziecku optymalnej opieki w rodzinnej pieczy zastępczej²³. Rezygnując z inten-

¹⁹ R. i L. Eyre, *Jak stworzyć trwałą i szczęśliwą rodzinę. Trzypunktowy program nie tylko dla rodziców*, „Prima”, Warszawa 1996.

²⁰ A. Wilkołek, wyd. cyt., s. 570-572.

²¹ www.domdziecka-kozuchow.pl (28. 10. 2011).

²² <http://oao.koszalin.ibip.pl> (28.10.2011).

²³ T. Polkowski, S. Borowiec, M. Leśniewska, wyd. cyt., s. 25.

sywnej pracy z rodzicami, nie można jednak zapominać o zachowaniu właściwych kontaktów dziecka z rodziną.

Nie tylko pracownicy OPS, PCPR czy też instytucji opiekuńczych, ale także opiekunowie zastępczy pełnią ważne funkcje we współdziałaniu z rodzicami. Rodzina zastępcza, stanowiąca instytucję wspierającą rodzinę naturalną wychowanka, ma obowiązek podtrzymywania relacji emocjonalnych dziecka z rodzicami. Jest to szczególnie ważne, gdy rodzice nie ufają urzędowi i pracownikom socjalnym – wówczas ich partnerami w procesie reintegracji stają się właśnie opiekunowie zastępczy. Obowiązek ten budzi jednak pewne wątpliwości i obawy ze strony opiekunów, którzy czasem natrafiają na trudności niwelujące działania zmierzające do reintegracji. Najczęstszymi barierami współpracy wymienianymi przez opiekunów są: roszczeniowa postawa rodziców, którzy żądają od opiekunów „lepszej jakości” opieki (posiłków, ubrań, zabawek), agresja werbalna, a czasem także fizyczna, permanentne kłamstwa, składanie dzieciom obietnic bez pokrycia itd.²⁴ Nie jest to więc łatwy aspekt pracy opiekunów zastępczych, wymaga od nich niewątpliwie odpowiedniego przygotowania.

6. Podsumowanie

Trudności we wspieraniu rodzin zagrożonych umieszczeniem dziecka poza domem powodują, że napływ dzieci do pieczy zastępczej utrzymuje się ciągle na wysokim poziomie. Równocześnie trudności w organizowaniu pracy z rodzinami dzieci już umieszczonych w rodzinach zastępczych i placówkach opiekuńczo-wychowawczych skutkują niskimi wskaźnikami pełnej reintegracji, związanej z powrotem dziecka do rodziców. Nawet jednak jeśli praca z rodzicami stanowi bardzo trudne wyzwanie, podejmowanie wysiłku na rzecz reintegracji rodziny jest niezbędne. Trzeba przy tym pamiętać, że przekształcanie systemu to proces długotrwały i efekty podejmowanych działań mogą być postrzegane w pewnej perspektywie czasowej.

Literatura

- Agathanos-Georgopoulou H., *Programy wspierania rodziny*, [w:] Z.W. Stelmaszuk (red.), *Zmiany w systemie opieki nad dziećmi i młodzieżą. Perspektywa europejska*, „Śląsk” Sp. z o.o., Katowice 2001.
- Andrzejewski M., *Prawne aspekty reformy opieki nad rodziną i dzieckiem*, [w:] Z.W. Stelmaszuk (red.), *Zmiany w systemie opieki nad dziećmi i młodzieżą. Perspektywa europejska*, „Śląsk” Sp. z o.o., Katowice 2001.
- Basiaga J., Badora S., *Gotowość rodziców do reintegracji z dziećmi umieszczonymi w pogotowiu rodzinnym*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze 2010, nr 10.
- Dołęga Z., *Samotność młodzieży – analiza teoretyczna i studia empiryczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2003.

²⁴ J. Basiaga, S. Badora, wyd. cyt., s. 17-18.

- Eyre R. i L., *Jak stworzyć trwałą i szczęśliwą rodzinę. Trzypunktowy program nie tylko dla rodziców*, Warszawa 1996.
- Felińska K., *Poczucie więzi emocjonalnej dzieci z rodzicami naturalnymi i zastępczymi*, praca licencjacka napisana pod kierunkiem dr M. Sendyk, Zielona Góra 2009.
- Gajewska G., *Rodzinna opieka zastępcza z perspektywy województwa lubuskiego*, Urząd Marszałkowski w Zielonej Górze, Zielona Góra 2009.
- Gajewska G., Kulpiński F., *Kształtowanie właściwych stosunków między domem dziecka a rodzinami wychowanków i lokalnym środowiskiem*, [w:] Z. Dąbrowski (red.), *Węzłowe problemy opieki i wychowania w domu dziecka*, Wydawnictwo WSP, Olsztyn 1997.
- Hellinckx W., *Nowe tendencje w opiece nad dzieckiem w Europie*, [w:] Z.W. Stelmaszuk (red.), *Zmiany w systemie opieki nad dziećmi i młodzieżą. Perspektywa europejska*, „Śląsk” Sp. z o.o., Katowice 2001.
- <http://oao.koszalin.ibip.pl> (28.10.2011).
- Kwak A., *Zmiany założeń opieki zastępczej – zwrot w kierunku rodziny*, [w:] A. Kwak (red.), *Z opieki zastępczej w dorosłe życie. Założenia a rzeczywistość*, Fundacja Instytutu Spraw Publicznych, Warszawa 2006.
- Maluccio A.N., Warsh R., Pine B.A., *Założenia i praktyka reintegracji rodziny*, [w:] Z. Stelmaszuk (red.), *Współczesne kierunki w opiece nad dzieckiem*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1999.
- Pochopiń A., *Pracownik socjalny w domu dziecka*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2004, nr 9.
- Polkowski T., Borowiec S., Leśniewska M., *Praca z rodziną dziecka umieszczonego w instytucji opiekuńczej*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2007, nr 7.
- Stelmaszuk Z.W., *Dziecko w rodzinie zastępczej*, [w:] E. Milewska, A. Szymanowska (red.), *Rodzice i dzieci – psychologiczny obraz sytuacji problemowych*, Centrum Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, Warszawa 2000.
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, DzU 2004, nr 64, poz. 593.
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, DzU 2011, nr 149, poz. 887.
- Wilkołek A., *Dzieciństwo poza rodziną. Próba budowania więzi*, [w:] D. Kornas-Biela, *Oblicza dzieciństwa*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2001.
- www.domdziecka-kozuchow.pl (28.10.2011).

WORK WITH FAMILIES OF CHILDREN PLACED IN FOSTER AND RESIDENTIAL CARE

Summary: The modern system of child and family help has to focus its attention on supporting troubled families before the circumstances force children to foster or residential care. Unfortunately sometimes such a solution is necessary. In such a situation child interest requires organizing adequate cooperation with his/her family and taking efforts leading to the reconstruction of natural ties and family life normalization. In some cases this enables a child to return to the family. Effective cooperation requires the engagement of all subjects, according to specified rules using different forms.

Keywords: support, work with families, family foster care, residential care, reconstruction natural ties.